

Toplum Yararına Çalışma Programı: İşsizlikle Mücadelede Yeni Bir Yöntem mi?

The Public Workfare Program: Is a New Method for Struggling with Unemployment?

Servet GÜN

Yrd. Doç. Dr., Tunceli Üniversitesi, İ.İ.B.F., Çalışma Ekonomisi ve
Endüstri İlişkileri Bölümü

Haziran 2013, Cilt 3, Sayı 2, Sayfa 76-95
June 2013, Volume 3, Number 2, Page 76-95

P-ISSN: 2146 - 4839

2013/2

sgd.sgk.gov.tr
e-posta: sgd@sgk.gov.tr

Yazılar yayınlanmak üzere kabul edildiği takdirde, SGD elektronik ortamda tam metin olarak yayımlamak da dahil olmak üzere, tüm yayın haklarına sahip olacaktır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve tablolardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

If the manuscripts are accepted to be published, the SGD has the possession of right of publication and the copyright of the manuscripts, included publishing the whole text in the digital area.

Articles published in the journal represent solely the views of the authors.

Some parts of the articles and the tables can be cited by showing the source.

SGD

Sosyal Güvenlik Dergisi
Journal of Social Security

Cilt : 3 - Sayı - 2 - Yıl : 2013 / Volume : 3 - Number : 2 - Year : 2013

Sahibi / Owner of the Journal

Sosyal Güvenlik Kurumu Adına / On behalf of the Social Security Institution
Yadigar GÖKALP İLHAN (Kurum Başkanı / President of the Institution)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Dr. Mustafa KURUCA
Dr. Sıddık TOPALOĞLU
Mehmet Ali SAĞLAM
Harun HASBİ
Muammer YILDIZ

Genel Yayın Yönetmeni / Publication Manager

Dr. Mustafa KURUCA

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Desk Editor

İlhan İŞMAN

Editörler / Editors

Dr. Erdem CAM
Selda DEMİR
Asuman KAÇAR

Yayın Türü: Ulusal Süreli Yayın / Type of Publication: Periodical

Yayın Aralığı: 6 aylık / Frequency of Publication: Twice a Year

Dili: Türkçe ve İngilizce / Language: Turkish and English

Tasarım / Design: Aren Reklam ve Tanıtım / Ankara 0.312 430 70 81 • www.arentanitim.com.tr

Basım Yeri / Printed by: EPA-MAT Matbaacılık / Ankara

Basım Tarihi / Press Date: 30.07.2013

ISSN: 2146-4839

Sosyal Güvenlik Dergisi (SGD)

Index Copernicus International, Asos Index ve DOAJ tarafından indekslenmektedir.

SGD sosyal güvenlik dergisi. -- Ankara: Sosyal Güvenlik Kurumu, 2013-.

c. : tbl., şkl. ; 24 cm.

ISSN: 2146-4839

Sosyal güvenlik -- Dergiler - Türkiye

Sosyal Güvenlik-- -- Hukuk ve mevzuat -- -- Türkiye
362.05

SGD Sosyal Güvenlik Dergisi

Tüm hakları saklıdır. Bu Dergi'nin tamamı ya da Dergi'de yer alan bilimsel çalışmaların bir kısmı ya da tamamı 5846 sayılı Yasa'nın hükümlerine göre Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığının yazılı izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayımlanamaz.

İletişim Bilgileri / Contact Information

Ziyabey Caddesi No:6 Balgat / Ankara / TURKEY

Tel / Phone: +90 312 207 88 91 – 207 87 70 • Faks / Fax: +90 207 78 19

Erişim: sgd.sgk.gov.tr • e-posta / e-mail: sgd@sgk.gov.tr

ULUSLARARASI DANIŞMA KURULU / INTERNATIONAL ADVISORY BOARD

Professor Yener ALTUNBAŞ
Bangor University – UK

Professor Jacqueline S. ISMAEL
University of Calgary – CA

Professor Özay MEHMET
University of Carleton – CA

Professor Allan MOSCOVITCH
University of Carleton – CA

Professor Mark THOMPSON
University of British Columbia – CA

Asst. Prof. Sara HSU
State University of New York – USA

Asst. Prof. C. Rada Von ARNIM
University of Utah – USA

ULUSAL DANIŞMA KURULU / NATIONAL ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Mustafa ACAR
Aksaray Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Yusuf ALPER
Uludağ Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Kadir ARICI
Gazi Üniversitesi
Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Faruk ANDAÇ
Çağ Üniversitesi
Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Berrin Ceylan ATAMAN
Ankara Üniversitesi
Siyasal Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Hayriye ATİK
Erciyes Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Zakir AVŞAR
Gazi Üniversitesi
İletişim Fakültesi

Prof. Dr. Ufuk AYDIN
Anadolu Üniversitesi
Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Remzi AYGÜN
Gazi Üniversitesi
Tıp Fakültesi

Prof. Dr. Abdurrahman AYHAN
Muğla Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Mehmet BARCA
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
İşletme Fakültesi

Prof. Dr. Vedat BİLGİN
Gazi Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Nurşen CANIKLIOĞLU
Marmara Üniversitesi
Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Fevzi DEMİR
Yaşar Üniversitesi
Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. A. Murat DEMİRCİOĞLU
Yıldız Teknik Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Üstün DİKEÇ
Emekli Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Ömer EKMEKÇİ
İstanbul Üniversitesi
Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Şükran ERTÜRK
Dokuz Eylül Üniversitesi
Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Mehmet Vedat GÜRBÜZ
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

Prof. Dr. Ali GÜZEL
Kadir Has Üniversitesi
Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Oğuz KARADENİZ
Pamukkale Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Türksel KAYA BENGSHIR
TODAİE

Prof. Dr. Cem KILIÇ
Gazi Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Ali Rıza OKUR
Yeditepe Üniversitesi
Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Serdar SAYAN
TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üni.
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Ali SEYYAR
Sakarya Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Ali Nazım SÖZER
Yaşar Üniversitesi
Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Müjdat ŞAKAR
Marmara Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Erol ŞENER
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Tıp Fakültesi

Prof. Dr. Zariye ŞENOCAK
Ankara Üniversitesi
Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Sarper SÜZEK
Atılım Üniversitesi
Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Savaş TAŞKENT
İstanbul Teknik Üniversitesi
İşletme Fakültesi

Prof. Dr. Mehtap TATAR
Hacettepe Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Sabri TEKİR
İzmir Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Aziz Can TUNCAY
Bahçeşehir Üniversitesi
Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. M. Fatih UŞAN
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Özlem Özdemir YILMAZ
Ortaoğu Teknik Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Doç. Dr. Örsan AKBULUT
TODAİE

Doç. Dr. Levent AKIN
Ankara Üniversitesi
Hukuk Fakültesi

Doç. Dr. Tamer AKSOY
TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üni.
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Doç. Dr. Onur Ender ASLAN
TODAİE

Doç. Dr. Selda AYDIN
Gazi Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Doç. Dr. Süleyman BAŞTERZİ
Ankara Üniversitesi
Hukuk Fakültesi

Doç. Dr. Hediye ERGİN
Marmara Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Doç. Dr. Orhan FİLİZ
Polis Akademisi

Doç. Dr. Alpay HEKİMLER
Namık Kemal Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Doç. Dr. Aşkın KESER
Uludağ Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Toplum Yararına Çalışma Programı: İşsizlikle Mücadelede Yeni Bir Yöntem mi?¹

The Public Workfare Program: Is a New Method for Struggling with Unemployment?

Servet GÜN*

ÖZET

İşsizlik veya yoksullukla mücadelede yeni bir yöntem olarak kamuoyuna sunulan Toplum Yararına Çalışma Programı'nı merkeze alarak tartışan bu çalışma; Program'ın müstakil bir proje olmadığı kabulünden hareketle onu yaslandığı paradigma içerisinde kavramaya çalışmaktadır. Bu yaklaşım çerçevesinde, öncelikle büyük resme bakılmakta; bir bakıma sosyal devlet ve enstrümanlarının değişen özelliklerinin izleri sürülmektedir. Yeni dönemde piyasayla ilişkileri bağlamında devletin pozisyonu değişmekte; artık piyasayla uyumlu, kolaylaştırıcı, etkin devlet olma yönünde bir değişim yaşanmaktadır. Bu yeni dönem, sosyal politika disiplininin paradigmasını da kaydırmakta; geleneksel sosyal politika anlayışından köklü bir kopuş yaşanmaktadır. Yoksullukla mücadelede tarihsel bir deneyim olan İngiliz Yoksul Yasaları'nı birçok açıdan hatırlatan Toplum Yararına Çalışma Programı, bu özelliği dolayısıyla yoksullukla ve işsizlikle mücadelede tarihsel bir geriye gidişi temsil etmektedir. Batılı ülkelerde çalıştırmacılık (workfare) kavramıyla yaygınlaşan bir paradigmanın Türkiye formülasyonu olarak yapılandırılan Toplum Yararına Çalışma Programı'nı, bu çalışma kapsamında nitel görüşme tekniklerine uygun olarak Tunceli'de yaptığımız saha çalışmasıyla betimlemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Workfare, toplum yararı, sosyal politika, etkin devlet, yoksulluk

ABSTRACT

Discussing by giving a central focus on The Public Workfare Program, which is introduced to public as a new method for eradicating unemployment or poverty, this study tries to apprehend it in its paradigm while accepting that it is not a distinct project. In this framework, initially the big picture is tried to be revealed; that is, in a way it tries to trace the changing features of the social state and its instruments. The position of the state is changing in the new period in the context of its relations with market. And it has already undergone a transformation towards being a facilitative, effective and compatible with market. This new period also leads to relinquish the traditional understanding of social policy and shift the paradigm of the discipline of social policy. Evoking English Poor Laws, a historical experience in struggling with poverty, The Public Workfare Program represents a turning back in struggling with poverty and unemployment in a historical sense. Carried on in Tunceli based on qualitative methods, this field research tries to describe The Public Workfare Program that has been restructured as a Turkish formulation of a paradigm that became widespread with the concept of workfare in the western countries

Keywords: Workfare, public weal, social policy, efficient state, poverty

* *Yrd. Doç. Dr., Tunceli Üniversitesi, İ.İ.B.F., Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü
servet62@gmail.com*

1 Bu çalışma, 4-5 Nisan 2013 tarihlerinde TODAİE'nin "Sosyal Adalet İçin İnsan Hakları: Sosyal Haklar" konulu konferansında "İşsizlikle Mücadelede Yeni Bir Yöntem(!): Toplum Yararına Çalışma Programı" başlığıyla bildiri olarak sunulmuştur.

GİRİŞ

Ekonomi ilişkili sosyal bilim yazınının geçmiş otuz-kırk yılı incelendiğinde “Değişim”, “Dönüşüm”, “Kopuş”, “Kayma” konulu/içerikli yayınların artan bir eğilim izlediği görülebilir. Bu yönlü çalışmaların bir kısmı değişimi-dönüşümü hayra yorarken (World Bank, 1997); önemli bir kısmı ise meseleye -en azından- ihtiyatla yaklaşmaktadır. Değişim-dönüşüm referanslı çalışmaların analiz birimi yer yer “sistem”, “devlet” ya da “disiplinler” gibi görece makro ölçekli konulardan oluşsa da, bazen bilimler veya disiplinlerin kullandığı “Kavramlar” dahi bu çalışmaların tartışma zeminine oturmaktadır. Bu genel görüntüden anlaşıldığı kadarıyla insanlık, tepeden tırnağa bir değişim-dönüşüm sürecinin içinde yer almaktadır.

Hemen belirtelim ki, değişimin yönünü ve niteliğini doğru bir şekilde kavramak için kapitalizmin geçirdiği değişimden devletlerin değişen bu yeni evresi içerisindeki pozisyonuna, bilimlerin-disiplinlerin veya kavramların bu süreç içerisindeki pozisyonlarına ve anlamlarına mümkün olduğunca yakından bakmak gerekmektedir. Zira değişim meselesine ihtiyatla yaklaşan çalışmaların (Jessop, 2003; Offe, 1982) ima ettiği gibi, söylenenler ile gerçek arasında oldukça uzun bir mesafe olduğu göze çarpmaktadır.

Simone de Beauvoir’un “Ezenlerin çıkarları, ezilenlerin bilincinin değiştirilmesidir, içinde ezildikleri durumun değiştirilmesi değil.” belirlemesine atıf yapan Paulo Freire (2006:51) söylenenler ile gerçek arasındaki bu uzaklığın sebebine -bir açıdan- etkili bir biçimde açıklık getirmektedir. Paulo Freire, değişen dünyada değişmeyen ezilme durumunun kabul görmesini retorik ve manipülasyonun gücüne müracaat ederek anlatmaktadır. Nihayet, Freire’in işaret ettiği bilinçsel bağ(ım)lılık, büyük oranda topluma çeşitli kanallardan empoze edilen kavramlar aracılığıyla şekillenmektedir.

Bu çalışmanın konusu da son tahlilde bir değişim-dönüşüm veya kayma-kopuş sorunudur ve bu sorun, bir taraftan sosyal politika disiplininin ve çalışma kavramının geçirdiği değişim-dönüşümden izler taşırken; diğer taraftan emekçi sınıfların bilinç düzeylerinin belirlenmesinde retorik ve manipülasyonun etkinliğinden de izler taşımaktadır.

Sosyal politika yazınında ağırlıklı olarak refah devletinin dönüşümü bağlamında tartışılan (Standing, 1990; Besley and Coate, 1992; Peck, 2003) çalış-

tırmacı (workfare)² paradigmanın bir versiyonu olarak yapılandırılan Toplum Yararına Çalışma Programı (TYÇP), bu çalışmanın temel inceleme nesnesidir. Bu bağlamda, çalıştırmacı paradigmanın Türkiye’deki formülasyonu olarak yaygınlaşan Toplum Yararına Çalışma vakası, yukarıda belirtilen değişim-dönüşüm çabasının bir tezahürü olarak analiz edilecek ve Freire’in altını çizdiği emekçi sınıfların bilinçlerinin/algılarının manipülasyonu ve retoriğin etkinliği alanın bilgisine müracaat edilerek gösterilmeye çalışılacaktır.

31.12.2008’de yürürlüğe giren *Türkiye İş Kurumu İşgücü Uyum Hizmetleri Yönetmeliği* ile “yasal” bir çerçeveye kavuşturulan³ Toplum Yararına Çalışma Programı, “İşsizlikle ve yoksullukla mücadelede etkili bir mücadele aracı olma” söylemiyle yerleşik bir emek rejimi olma yönünde hızla yaygınlaşmaktadır. Bugün, Türkiye’de özellikle yoksulluk ile mücadelede bir çözüm politikası⁴ olarak gündeme getirilen Toplum Yararına Çalışma Programı’nın yaslandığı temel felsefe, yoksullukla mücadelede kadim ve bilindik bir yöntem olan İngiliz Yoksul Yasaları’na kadar geriye gitmektedir: İngiltere’deki yoksullar, “Aldıkları yardımları hak etsin” rasyonalitesine bağlı olarak *Yoksul Yasaları* gereği toplum yararına çalıştırılıyorlardı. Sokakları süpürüyor, caddelerdeki hayvan pisliklerini temizliyor, tıkanan kanalizasyonları açıyorlardı. Bir bakıma, yoksulların aldıkları yardımlar toplum yararına yaptıkları işlere bağlanmıştı.

-
- 2 Geleneksel sosyal refah devleti uygulamalarına alternatif bir model olarak geliştirilen “workfare”, kavram olarak ilk defa 1960’ların sonlarında James Charles Evers tarafından kullanılmış ve yine aynı yıllarda ABD’nin 37. Başkanı Richard Nixon tarafından popülerleştirilmiştir. Anglo-sakson ülkelerde çalıştırmacılık (workfare) kavramına karşılık olarak sosyal yardımların ve işsizlik yardımlarının yaygın olduğu ülkelerde “çalışma refahı” ve “refah karşılığı çalışma” gibi kavramlar kullanılmaktadır (Peck, 1990; Standing, 1990).
  - 3 Resmi Gazete Tarihi: 31.12.2008 Resmi Gazete Sayısı: 27097 (6. Mükerrer). Erişim <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/10/20111030-11.htm>. CHP İzmir Milletvekili Musa Çam’ın Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Faruk Çelik’e “İŞ-KUR tarafından yürütülen TYÇP faaliyetleri” kapsamında sorduğu önergeye verdiği cevaptan 2008 yılında çıkarılan ve TYÇP’ye yasal zemin oluşturan gelişmeyi önceleyen bir sürecin yaşandığını anlıyoruz. Bu bağlamda, 1993-2000 yılları arasında “Türkiye İstihdam ve Eğitim Projesi” başlığını taşıyan benzer bir program uygulanmıştır. Çelik, 5 Temmuz 2003’ten 31 Ağustos 2012’ye kadar geçen on yıllık sürede toplam 260 bin 68 kişinin TYÇP’den yararlandığını belirtmiştir. <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-9953s.pdf>.
  - 4 Bir zamanlar işsiz olmak ile ilişkilendirilen “yoksulluk” hali, bugünlerde o kadar da kolay ilişkilendirilemiyor. Yoksulluk alan yazımında bir süredir “çalışan yoksullar” olarak kategorileştirilen çalışmaların (Gündoğan, 2007) yaygınlaştığını görmek bir yanılgıyı işaret etmiyorsa eğer; yoksulluğu anlayabilmek için daha sofistike süreçlerin analiz edilmesi gerektiğini gösteriyor. Ne var ki yanılgı şüphesi sadece “yoksulluk” kavramıyla bağlantılı değil; aynı zamanda “çalışma” kavramının geleneksel anlamıyla da bağlantılıdır.

Kısacası, bugün uygulama örneklerinden anlaşıldığı kadarıyla ağırlıklı olarak Doğu ve Güneydoğu illerimizde uygulanan bu programın çerçevesi (hangi işleri kapsadığı), niteliği (geçici-kısmi zamanlı oluşu), felsefesi (piyasayla ilişkisi) ve retorik tartışmaya değerdir. Bu bağlamda, bir sosyal politika uygulaması formunda gündeme getirildiği için öncelikle geliştiği zemini incelemek anlamlı olabilir.

I- SOSYAL POLİTİKANIN DEĞİŞEN PARADİGMASI YA DA SOSYAL POLİTİKALARI EKONOMİ POLİTİKALARINA BAĞLAMA EĞİLİMİ

Sosyal politikanın değişimini ya da dönüşümünü analiz eden çalışmalar (Özüğurlu, 2006; Koray, 2007; Buğra, 2008; Jessop, 2009; Savaşkan, 2009) haklı olarak, genelde, bu değişimi geniş ölçekten ve yukarıdan aşağıya devletin niteliklerindeki değişime bakarak ele almaktadırlar. Bu perspektiften bakan ve öne çıkan çalışmalardan birinin yazarı olan Bob Jessop, genel olarak, Danimarkalı sosyolog Gøsta Esping-Andersen'in (1990) refah devleti tipolojilerini izleyerek refah devletinin dönüşümünü farklı tipteki refah devletleri bağlamında ele almaktadır⁵. Jessop'un analizinin çalışmamız açısından büyük önemi, tipi ne olursa olsun refah rejimlerinin değişim içinde olduğu yönündeki saptamasıdır ve bu saptamanın ağırlık merkezinde "Toplumsal politikanın giderek ekonomi politikalarına bağımlı" hale geldiği yönündeki gözlem yer almaktadır (Jessop, 2009: 238-245). Bu bağımlılığı birkaç noktada kategorileştiren Jessop, özetle, küreselleşen ekonomiye uygun esnek emek piyasalarının yaratılması için sosyal politikanın değişen eski tip refah devletleri tarafından kullanıldığından bahseder (Jessop, 2009:260). "Çalıştırmacılık" der Jessop, "Sadece yoksulu çalıştırmaktan fazlasını içerir; esnek emek piyasalarını çalışır hale getirmekle de ilgilidir." (Jessop, 2009:263).

Alan yazının artık bir klasiği olan makalesinde geleneksel sosyal politika anlayışından paradigmatik kopuşu, *sıfat-suret* metaforunu kullanarak analiz eden (Özüğurlu, 2006) "Toplumsal bütünleşme" esprisi çerçevesinde şekillenen geleneksel sosyal politikanın Dünya Bankasının belirlediği gündemle sessiz sedasız geçirdiği köklü değişimin genel çerçevesini

5 Dönüşüm, en belirgin, hızlı ve keskin bir biçimde anglo-sakson olarak tabir edilen İngilizce konuşulan ülkelerde Thatcher ve Reagan gibi yeni muhafazakar yöneticilerin öncülüğünde -refah devletinin niteliği açısından önemli göstergelerden olan sosyal yardımlar ve sosyal harcamalar kısılmasıyla- başlamıştır (Özdemir, 2007).

-belirli açılardan Jessop'la birleşerek- üç noktada toparlar: i) Geleneksel sosyal politikanın ağırlık merkezinde yer alan işçi sınıfı, yerini “Sınıf dışı”na düşen yoksullara ve yapısal işsizlere bırakmıştır. ii) “Bağımlı çalışanlar”ın korunması ve güçlendirilmesi anlayışını benimseyen geleneksel sosyal politika, yerini “sosyal sermaye”nin geliştirilmesine bırakmıştır. iii) “Toplumsal bütünleşmeyi” hedefleyen geleneksel sosyal politika yönelimi, yerini “Piyasanın rekabet ve etkinlik stratejisine uyum”a bırakmıştır.

“Sosyal politikanın dönüşümü” bağlamında her iki yazarın da temel vurgusu, sadece yoksullukla mücadele anlayışında gerçekleşen basit bir paradigma kayması olmadığı; aksine Dünya Bankası veya neo-liberal siyasal yapıcıların belirlediği gündeme bağlı olarak piyasanın ihtiyaçları doğrultusunda devlete *etkin devlet* olma pozisyonu yükleyen bir derin dönüşüm yaşandığı yönündedir. Zira tüm bu tespitlere dayanarak birkaç ara çıkarım yapmak gerekirse, devletin piyasa ekonomisi içerisindeki geleneksel rolünün değiştiği ve piyasanın işleyişi açısından devlete önemli görevler düştüğü görülmekte; devlet artık piyasa zararlısı olarak tanımlanmamakta ve minimal devlet anlayışından dönülerek *etkin devlet* anlayışının yerleşmesi talep edilmektedir.

Devletin etkinleştirilmesinden beklentinin ne olduğunu, küresel siyasal yapıcılarının öncülerinden biri olan Dünya Bankası, *Değişen Dünya’da Devlet* (1997) başlıklı raporunda ilgililere etraflıca anlatmaktadır. Raporunda, piyasa düzeni açısından mülkiyet rejiminin güvenceye alınması için gerekli hukuki düzenlemelerin yapılmasının yanında; *etkin devletten*, piyasa düzeninin etkin işleyişini engellemeksizin dezavantajlı grupları yönetecek sorumluluklar alması istenmektedir. Aynı raporda, çalışabilir durumda olan yoksulların en değerli kaynağı olan emek güçlerinden mutlaka yararlanılması da tavsiye edilmektedir (WB, 1997; Savaşkan, 2009).

Jessop, 1990’larda İskandinav ekonomilerinde dahi çalıştırma yükümlülüklerinin açık, katı ve zorunlu hale geldiğinin altını çizmektedir. Jessop, katı ve zorunluluk haline “Söz konusu olan, işsizlerin bir programa katılıp katılmama meselesi değil, daha ziyade kendi istekleriyle ya da istemeden hangi programa katılacakları meselesidir.” diyerek açıklık getirmektedir. İşsizleri zorunlu olarak herhangi bir programa angaje eden bu katı ve zorlayıcı anlayışı Jessop, “Haktan yükümlülüğe” doğru (Jessop, 2009:242) bir tavır kayması olarak değerlendirmektedir.

Nihayet, emek piyasalarının *esnek sömürüsünün* hedeflediğini söyleyen Jessop, etkinleştirme programlarının genel etkisinin *en azından* “Sosyal haklardan arındırılma” olduğu (Jessop, 2009:243-244) sonucuna varmaktadır. Etkinleştirme politikalarının uzantısı olarak dünyada giderek yerleşik bir emek rejimi olma eğilimiyle yaygınlaşan çalıştırma (workfare) programlarının *pejoratif* bir çağrışım yaptığı ise önemli bazı çalışmaların ortak tespitidir (Standing, 1990; Peck, 2003). Taşıdığı pejoratif anlama rağmen, yoksullukla ve/veya işsizlikle mücadele söylemiyle birçok ülkede gündemleştirilen çalıştırma programlarının son yıllarda benzer söylemlerle Türkiye’de de yerleştiği ve yaygınlaştığı izlenebilmektedir.

II- TÜRKİYE’NİN ÇALIŞTIRMACI FORMÜLÜ

Türkiye’de çalıştırmacı anlayışın izleri sürüldüğünde, yukarıda da belirtildiği gibi, olgunlaşmamış formlarının 1990’ların ilk yarısına kadar geriye gittiği görülür. Çalıştırmacı anlayışın bu ilk formlarındaki temel mantık, kapitalizmin iş üretmediği alanlarda Çok Amaçlı Toplum Merkezleri (ÇATOM), Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü⁶ ile İş-Kur gibi kurumlarda ve merkezlerde üretilen proje veya kurslarla piyasanın ihtiyaç duyduğu nitelikte elamanın piyasaya angaje edilmesini sağlamaktır.

Bu çalışmanın odağında bulunan ve “Toplum Yararına Çalışma” adını alan program, çalıştırmacı formülasyonun “Çağdaş formu” olarak değerlendirilebilir. Çalışmamızın odağında yer alması dolayısıyla çalıştırmacı anlayışın bu “Çağdaş formu” üzerinde detaylı bir inceleme yapmak durumundayız. Bu gerekçeyle, Toplum Yararına Çalışma Programı’nı öncelikle asıl olarak şekillendiği hukuki zemine bağlı olarak tartışacağız. Ancak sadece bu çerçeveye bağlı kalırsak, kendimizi söylemin gücünün etkisine bırakarak bizi sarmalaması riskini göze almış oluruz. Dolayısıyla söylenenler ile gerçekler arasındaki uzaklığı anlayabilmek için bu alt başlık içerisinde alanın bilgisine de başvurulacaktır.

6 İş davalarına bakan Tunceli Barosu Avukatlarından Başkavak Gün’ün aktardıklarından, çalıştırmacı anlayışın bu ilk formlarından yargıya intikal etmiş dikkat çekici bazı örnekler olduğunu görmekteyiz. Örneğin, Tunceli’nin Nazımiye ilçesinde Sosyal Yardımlaşma’ dan aldıkları 150 ₺ yardım karşılığında yoksulların/işsizlerin okullara temizliğe, kalorifer yakmaya ve yatılı bölge okulunda bakıcı annelik yapmaya gönderildiklerini; benzer bir biçimde Mazgirt İlçe Kaymakamlığında temizlik ve kalorifer yakma işlerini sigortasız ve diğer birçok haktan yoksun olarak yaptıklarını öğreniyoruz.

Toplum Yararına Çalışma Programı'nın uygulanma pratiği, yoksullukla mücadele bakımından tarihsel bir döngünün içerisinde yer aldığımızı düşündürmektedir. Girişte belirtildiği gibi, Toplum Yararına Çalışma Programı uygulamaları birçok açıdan İngiliz Yoksul Yasalarını hatırlatmaktadır. Dolayısıyla programın ayrıntılı analizine geçmeden önce, kısaca da olsa zorunlu olarak, “Tarihsel döngü” argümanımıza açıklık getirmek üzere bir parantez açmamız gerekmektedir.

A- İngiliz Yoksul Yasaları

Aşağı yukarı dört yüz yıllık bir pratiğe sahip olan İngiliz Yoksul Yasaları, farklı vesilelerle birçok çalışmanın konusu olmuş ve genel olarak iki farklı döneme ayrılarak analiz edilmektedir (Güngör ve Özügurlu, 1997; Murray, 1999; Kovanci, 2003). Yeni Yoksul Yasası adını alan 1834 tarihli Yasa'nın yürürlüğe girdiği tarihe kadar geçen sürede yapılan tüm düzenlemeler ve raporlar, Eski Yoksul Yasaları olarak anılmaktadır⁷. Eskisi ile yenisi arasında nüansı aşan ve ayrıca analiz edilmeyi hak eden farklılıklar olmakla birlikte, bu çalışmanın konusu doğrudan İngiliz Yoksul Yasaları olmadığından, bu ayrıma girmeksizin her iki dönemin temel ortak özelliği olan “Verilen yardımların çalışma koşuluna bağlanması” meselesi üzerinde durmak çalışmamız açısından yeterli olacaktır.

İngiliz Yoksul Yasaları, muhtaç ve sakatların dışında kalan gücü kuvveti yerinde olan mülksüzlerin tarlada, fabrikada ve kamusal işlerde gerekirse zorla çalıştırılmalarını; aksi takdirde cezalandırılmalarını düzenlemiştir (Murray, 1999:27; Sallan Gül, 2000:56; Kovanci, 2003:31). Gücü kuvveti yerinde olan yoksulların büyük kısmı çalışma evleri olarak bilinen hapisane benzeri yerlerde çalıştırılmış (Güngör ve Özügurlu, 1997:18); bir kısmı tarla tarla, fabrika fabrika gezdirilerek düşük ücretlerle kiraya verilerek çalıştırılmış (Kovanci, 2003:31); diğer bir kısmı ise sokaklarda, yollarda ve caddelerde hayvan pisliklerini temizleyerek, tıkanan kanalizasyonları açarak ve taş ocaklarında taş kırarak “toplum yararına” işlerde çalıştırılmıştır (Engels, 2010).

Kısacası, yoksulluğun önlenmesi veya yoksulların durumunun iyileşti-

7 Eski Yoksul Yasaları olarak bilinen düzenlemeler ve ilgili raporları kronolojik olarak izlemek için Peter Murray'ın yukarıda adı geçen eseriyle birlikte daha kapsamlı bir inceleme için ünlü tarihçi E. P. Thompson'un İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu adlı eserine bakılabilir.

rilmesi gibi bir önceliği olmayan Yoksul Yasaları (Güngör ve Özüğurlu, 1997) çalışmayan yoksulları “düşkünler” olarak damgalamış; çalışmadan alınan yardımları yozlaştırıcı ve ahlaksızlık olarak görmüştür. Bununla birlikte, çalışmama, Yoksul Yasaları’yla çeşitli ahlaki kategorilerle ne kadar yerilmişse; çalışma da o kadar yüceltilmiştir. Keza çalışmanın yüceltilmesi ve yardım koşuluna bağlanması pratikte emeği piyasaya angaje edip serbest piyasa ekonomisinin işleyişine ivme kazandırmıştır (Güngör ve Özüğurlu, 1997:17; Marx, 2000:413; Kovanci, 2003:86; Polanyi, 2010:127) .

Genel mantığı vurgulanmaya çalışılan İngiliz Yoksul Yasaları’nın uygulamasından sorumlu birimden yapılan yardımların finansmanına kadar diğer bazı unsurları aşağıda Toplum Yararına Çalışma Programı’yla birlikte değerlendirilecektir.

B- Toplum Yararına Çalışma Programı

2008’de yürürlüğe giren *Türkiye İş Kurumu İş Gücü Uyum Hizmetleri Yönetmeliği* ile hukuki bir zemine oturan Toplum Yararına Çalışma Programı, İş-Kur’a kayıtlı işsizleri (md.2) Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı eğitim ve öğretim kurumlarında, üniversitelerde, özel eğitim işletmelerinde, meslek kuruluşlarında, dernek ve vakıflar bünyesinde (md.7) bir yıl içerisinde dokuz ayı geçmemek üzere (md.17) “İstihdamın korunması, artırılması, işsizlerin mesleki niteliklerinin geliştirilmesi ile işsizliğin azaltılmasına yardımcı olmak.” (md.1) bahsiyle istihdam etmek üzere geliştirilmiştir.

Toplum Yararına Çalışma Programı, hukuki çerçevesi itibariyle kurs olarak tanımlanmaktadır. Buna göre, kurs programları teorik ve pratik olmak üzere iki bölümden oluşmakta; mesleğin niteliğine göre, işletmelerde yapılan kursların teorik ve pratik bölümleri ise birlikte verilebilmektedir (md.18).

Toplum Yararına Çalışma Programı’nın giderleri, kurs süresince asgari ücret üzerinden ödenecek ücretler, sigorta primleri, vergiler ve diğer yasal kesintiler (md.28) olmak üzere İşsizlik Sigortası Fonu’ndan (md.26) karşılanmaktadır.

Yönetmeliğe bağlı kalarak özetlediğimiz Toplum Yararına Çalışma Programı, ilk bakışta yoksulların veya işsizlerin meslek edinmeleri amacıyla

iyi niyetle (İşsizliğe çare) formüle edilmiş bir program olduğu izlenimi vermektedir. Bu ilk izlenimin ötesine uzanan farklı amaçlar olup olmadığı görmek için Program'ı birkaç açıdan analiz etmekte yarar vardır.

1- Program'ın Kurs Vurgusu: Her ne kadar Program'ın adında “Çalışma” geçse de ve pratikte bu Program'a bağlı olanlar çalışma kavramının gerçek anlamına uygun bir biçimde çalıştırılırsalar da; hem yönetmeliğin hem de Program'ın organize ediliş sürecinde Program kurs olarak ifade edilmektedir. Belirsiz ya da karmaşık gibi gözükten bu tuhaflığın gerçek nedeni, Toplum Yararına Çalışma Programı'nın finansmanı ile doğrudan ilgilidir. Finansman ile ilgili meseleyi aşağıda ayrıca tartışacağımız için “Kurs vurgusu” ile finansman arasındaki bağlantıya kısaca da olsa bu bağlamda değinmek gerekmektedir.

1999 yılında yürürlüğe giren 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu, 48. maddesi (d) bendi, İşsizlik Sigortası Fonu'nun “Meslek geliştirme, edinme ve yetiştirme eğitimi” amacıyla da kullanılabilceğini düzenlemektedir. 2011 yılında “Torba yasa” olarak ifade edilen bir dizi düzenlemeden biriyle, Fon'un ne kadarının kullanılabilceğine de açıklık getirilmiştir. Buna göre, Fon'un bir önceki yıl pirim gelirlerinin %30'u; “İşgücünün istihdam edilebilirliğini artırmak, çalışanların vasıflarını yükseltmek, istihdamı artırıcı ve koruyucu tedbirler almak ve uygulamak gibi amaçlarla kullanılabilir.” denmektedir. Aynı değişiklik çerçevesinde %30'luk oranın Bakanlar Kurulu kararıyla %50'ye çıkarılabilceği de ayrıca belirtilmiştir. Kısacası, İşsizlik Sigortası Fonu'nda biriken paraların işsizlerin eğitimi için ve istihdam edilebilirliklerini artırabilmek amacıyla kullanılabilme olanağı, kurs vurgusundaki tuhaf durumun kendi içinde “Tutarlı gerekçesini” açıklamaktadır.

2- Program'da Süre-Güvencesizlik Durumu: Çalışılma süresinin dokuz ayla sınırlandırılmış olması, Program'a bağlı çalışmayı “Güvencesiz işler” kategorisine sokmaktadır. Her ne kadar bir kişi dokuz ayın bitiminden sonra üç aylık bekleme süresinin ardından tekrar işe girebilse de, kişinin tekrar işe alınabilmesinin tek “Güvencesi”, çalışılan kurumun veya kuruluşun “Olumlu görüşü ile İş-Kur İl Müdürlüğünün onayına” bağlanmaktadır. Ne var ki bu düzenleme, taşeron uygulamalarından hatırladığımız “Bilindik iki hileye” zemin hazırlamaktadır. Bunlardan ilki, kıdem tazminatından yoksun bırakma; ikincisi ise sendikasızlaştırmadır.

Bilindiği gibi yürürlükte bulunan 4857 sayılı İş Kanunu'nun kıdem tazminatıyla ilgili maddesi, kıdem tazminatından yararlanmayı süre bakımından en az bir yıl çalışma koşuluna bağlamıştır. Diğer bir ifadeyle, yapılan çalışmaların bir yıldan az olması durumunda kıdem tazminatı hakkı doğmamaktadır. Toplum Yararına Çalışma Programı, ilgili yerde “tekrar alınabilir” dese de, her defasında en çok dokuz ay çalışılabilme mutlak koşulu korunduğu sürece bu program kapsamında çalışıp da kıdem tazminatından yararlanmak mümkün değildir.

Sendikasılaştırma meselesine gelince, program kapsamında tekrar çalışma şansını çalışılan kurum veya kuruluşun olumlu görüşü ile İş-Kur İl Müdürlüğünün onayına bağlaması, tekrar çalışmak isteyenler açısından bir otokontrol duygusu yaratmaktadır. Bu programa bağlı olarak çalışanların büyük çoğunluğunun uzun süre işsiz kalmış ve herhangi bir sosyal güvenliğe tabi olmayanlardan seçildiği düşünüldüğünde (Yönetmelik madde 12); ayrıca sendikaya yönelik algı da bilindiğine göre⁸ (Uçkan ve Kağmcıoğlu, 2009; Çelik, 2006) programın “Denetimci” özelliği dolayısıyla sendikalaşmayı dışlayan bir formülasyona dayandığı ileri sürülebilir.

3- Program'ın Finansman Kurgusu: Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Toplum Yararına Çalışma Programı'nın finansmanı, yani program kapsamında istihdam edilenlerin ücretleri ile vergi ve diğer yasal kesintiler İşsizlik Sigortası Fonu'ndan karşılanmaktadır. Açıkça ifade etmek gerekirse Program; devletten, işverenlerden ve çalışanlardan çalışanlar adına kesilerek İşsizlik Sigortası Fonu'na aktarılan paralarla finanse edilmektedir.

İşsizlik Sigortası'nın kuruluş mantığına uygun olarak işsizlerin yararlanmasına yeterince açık olmaması; diğer bir deyişle, İşsizlik Sigortası'ndan yararlanmanın zor koşullara bağlanmış olması, İşsizlik Sigortası'nı etkin bir sosyal hak aracı olmaktan uzaklaştırmakta ve yoksulları/işsizleri piyasaya bağlamaya yarayan bir araca dönüşmektedir. Keza, İşsizlik Sigortası'nın piyasanın basit bir enstrümanı olmadığı; asgari ücretten vergi ve çeşitli kesintiler yapıldığı düşünüldüğünde bir tür “kaynak transferi” sağlama işlevi yüklendiği de kolaylıkla anlaşılmaktadır.

8 Çelik (2006:56), Türk-İş'in 2006 tarihli “Türkiye’de Sendikal Örgütlenmenin Bedeli: ‘İşten Atılmak’ isimli raporuna dayanarak, 2003-2005 yılları arasında toplam 15.531 işçinin sendikalı olduğu için işten atıldığını ve alt-işveren gibi uygulamaların ise sendikasılaştırmaya yönelik teknikler olarak işlev gördüğünü hatırlatmaktadır. Öyle görülüyor ki, Toplum Yararına Çalışma rejimi de sendikasılaştırmaya yönelik yeni nesil bir teknik olma işlevi görecektir.

4- Program'ın "Toplum Yararı" Vurgusu: "Toplum yararı" kavramı, hukuki zeminde operasyonel amaçları gerçekleştirmek üzere kullanılan "kamu yararı" kavramına yakınlığı dolayısıyla ilgili yazında büyük bir dikkatle tartışılmaktadır (Akıllıoğlu, 1991; Korkut, 2006). Neyse ki, Bakan Çelik'in Program'la ilgili basınla paylaştığı önemli bir bilgi dolayısıyla "toplum yararı-kamu yararı" tartışmasının dışında kalabiliyoruz. Zira Bakan, Anadolu Ajansı'na verdiği demeçte "*Kamu yararına işlerde ve kamu kurumlarının ihtiyaçlarını gidermek üzere 50 bin işsize iş imkânı*" (abç) sağlayacaklarını söylerken; bir bakıma Program'da geçen "Toplum yararı" kavramının "Kamu yararı" olarak okunması gerektiğinin de altını çizmiştir.

Siyaset bilimi de hukuk disiplini gibi kavramı genel olarak "Ortak çıkar" veya "Ortak iyilik" anlamlarına gelecek içerikte kullansa da, kavramın bu şekilde net bir içeriğinin olamayacağına dair haklı itirazlar görmek mümkündür. Örneğin (Akıllıoğlu 1991:3-4) kavramın içeriğinin önceden belirlenemeyeceği yorumlarına katılarak; kavramın duruma göre içerik kazandığını; devletin kutsanması, yüceltilmesi, dokunulmazlığı ve inandırılırlığı gibi amaçları gerçekleştirmek üzere günümüzde de kullanıldığını -kavramın esnekliğine gönderme yaparak- belirtmektedir. Belirsiz içeriğine rağmen kavramın bugün halen işlevsel olması da, devletin bu "İktidarını pekiştirme" özelliğinden kaynaklanmaktadır.

Bugün, temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanması, özel hayatın gizliliğinin ihlal edilmesi, kültür mirasları üzerine baraj yapılmasına imkân veren kamulaştırma veya acele kamulaştırma gibi bir dizi uygulamanın "Kamu yararı" marifetiyle meşruiyet kazanması gibi; asgari ücretli, güvencesiz birçok sosyal haktan yoksun bırakan bir çalıştırma rejimi anlamına gelen üzerine konuştuğumuz Program da "Kamu yararı" vurgusuyla büyük oranda meşruiyet kazanmaktadır.

Bu kısa değinmelerle dahi ilk izlenimin ötesine geçen bir uzanım olduğu

9 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Çelik, Anadolu Ajansı'na verdiği demeçte Program'ın ağırlıklı olarak işsizlik ve yoksulluğun yüksek olduğu Doğu ve Güneydoğu illerimizde olmak üzere toplam 23 ilde uygulandığını belirtmiştir. Açıklamanın detayları için bkz: <http://ekonomi.milliyet.com.tr/50-bin-issiz-kamu-yararına-calisacak/ekonomi/ekonomidetay/01.09.2011/1433505/default.htm> (16.02.2013).

anlaşılmaktadır; bu çerçevede Tunceli’de yaptığımız alan çalışmasıyla alandan derlenen pratik bilgiyle farklı uzanımlara ışık tutulabilir.

C- Tunceli Örneği-Saha Araştırması ve Yöntemi

Öncelikle, alan çalışmasıyla ortaya koymaya çalışılan bilgi, yukarıdaki analize belirli açılardan katkıdan daha fazlasını içermeyecektir. Daha açık ifade etmek gerekirse, Toplum Yararına Çalışma Programı alanın bilgisiyle –yukarıda olduğu gibi- betimlenmeye devam edilecektir. Zira bu kısacık alan çalışmasına dayanılarak, teori geliştirme gibi iddialı bir niyet olmadığı da anlaşılabilir.

Toplum Yararına Çalışma Programı, Tunceli’de ağırlıklı olarak Milli Eğitim Bakanlığı’na (MEB) bağlı okullarda uygulanmakta olan bir program olduğu için araştırma örnekleme bu okullardan seçilmiştir.

Saha çalışması kapsamında Program’la ilgili iki İş-Kur çalışanı, konuyla ilgili bir avukat ve İl Milli Eğitime bağlı dört farklı okuldan yirmi bir “kursiyer” ile toplamda yirmi dört kişiyle görüşme yapılmıştır. İki İş-Kur çalışanı ve avukat ile derinlemesine görüşme tekniğine uygun olarak; kursiyerler ile on altı açık uçlu sorudan oluşan bir soru formu eşliğinde nitel görüşme tekniğine uygun görüşmeler yapılmıştır. Ayrıca, Tunceli İş Kur’dan nicel verilerden oluşan dönemsel kayıtlar alınarak derlenmiş ve böylelikle, konunun analizinde nitel ve nicel veriler birlikte değerlendirilmiştir.

Bu bağlamda, İş-Kur ile yaptığımız görüşmelerin sonucunda Tunceli İş-Kur bünyesinde geçmişten bugüne kadar yürütülmüş olan tüm Toplum Yararına Çalışma Programı projelerinin detaylı dökümlerine ulaşılmıştır.

Bu çerçevede, ağırlıklı olarak nitel görüşme yöntem ve teknikleriyle elde edilen bulgular yine nitel yönetime uygun olarak birkaç başlıkta ve ilgili yerlerde genel eğilimin yönü konusunda fikir vermek üzere aktarılacaktır.

1- Toplum Yararına Çalışma Programı’nın Niceliksel Görünümü

Program’ın Tunceli’deki uygulamalarına bakıldığında, 2009’dan 2012’ye programa katılım bağlamında belirgin bir artış eğilimi olduğu görülmektedir.

Tablo 1. *Tunceli’de Toplum Yararına Çalışma Programı Kapsamında Kursiyer Sayısı*

Yıllar	Kadın	Erkek	Toplam
2009	53	139	192
2010	68	192	260
2011	117	226	343
2012	847	862	1.709

Kaynak: Tunceli İş Kur’un “Genel Kurs Listesi” verilerinden derlenmiştir.

Tablo 1, Program’ın giderek daha geniş kitlelere ulaşmasının yanında, cinsiyete dayalı kursiyer (çalışan) seçiciliğindeki eğiliminin niceliksel değişimini de göstermektedir. Program’a katılan kadın sayısı dört yılda on beş kattan fazla artmıştır. Aynı zamanda, 2009 yılında neredeyse üç kat fazla olan erkek katılımcı sayısı, dört yıl sonunda 2012 yılında kadın kursiyerlerle eşitlenmiştir.

Programın kadın çalışan sayısının giderek belirgin bir artış göstermesi¹⁰ ve gelecekte de kadın sayısında artma olasılığının yüksek olması; Program kapsamındaki iş alanlarının dağılımının niteliği ve Program’ın “Yazılı olmayan kurallarının” etkinliğiyle açıklanabilir. Zira program kapsamında yapılan işlerin ağırlıklı olarak “geleneksel kadın işi” olarak seçiliyor olması, kadın sayısındaki eğilimin yönünü belirlemektedir. Birinci nedene bağlı olarak, hizmet talep eden kurum/kuruluş yapılacak işin niteliğini gerekçe göstererek İş-Kur’dan özellikle kadın elaman gönderilmesini talep etmektedir¹¹.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Program kapsamında en fazla “Kursiyer” istihdam eden kurum Milli Eğitim Bakanlığıdır. Tablo. 1 ile Tablo. 2’nin

10 Son 25-30 yıl içerisinde dünya genelinde kadın istihdamında yaşanan belirgin artış, literatürde “Emeğin feminizasyonu” olarak kavramsallaştırılmıştır. Olumlu bir gelişme olarak kaydedilen kadın istihdamındaki artışın diğer bir boyutu ise artan kadın istihdamını güvencesiz, esnek ve geçici işlerde yoğunlaştırmasıdır. Kadın emeğini hiyerarşik –dezavantajlı- bir ilişki içerisine sokan bu eğilim, “Cinsiyetçi işbölümü” olarak değerlendirilmektedir (Mackintosh, 1991).

11 “Kursiyer” seçimi genel olarak kurayla yapılırsa da, bazı özel durumlarda kura dışı elaman seçilebileceği İş-Kur ile yapılan görüşmelerden anlaşılmaktadır. Örneğin, valilik kanalıyla gelenler ile çok fazla yoksul olduğunu -istenilen evrakları getirerek- kanıtlayanlar Program’a kura dışı da alınabilmektedir. İfade edilen bu mekanizma, kurumların özellikli (kadın) elaman talebinin karşılanması için de işletilmektedir (03.12.2012 tarihli görüşme notlarından).

“Toplam sütunları” karşılaştırıldığında MEB’in Program’daki ağırlığı daha iyi anlaşılacaktır. Bakanlığa bağlı okullarda istihdam edilen kursiyerlerin (çalışanların) yıldan yıla değişimi ve kadın-erkek dengesi belirli açılardan farklılık göstermektedir.

Tablo 2. Tunceli’de MEB’e bağlı Okullarda Toplum Yararına Çalışma Programı Kapsamındaki Kursiyer Sayısı

Yıllar	Kadın	Erkek	Toplam
2009	44	59	103
2010	52	48	100
2011	89	76	165
2012	426	263	689

Kaynak: Tunceli İş Kur’un “Genel Kurs Listesi” verilerinden derlenmiştir.

Tablo 2’deki sayılara bakarak iki önemli çıkarımda bulunulabilir. İlki, Program’ın ilk yıllarından itibaren (ilk yıl hariç) kadın çalışan sayısı erkek çalışandan fazladır. İki, 2012 yılında istihdam edilen kadın kursiyerlerin sayısı neredeyse erkeklerin iki katına ulaşmıştır.

Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı okullarda çalışanların daha büyük çoğunluğunun kadın olması, yukarıda yaptığımız “Cinsiyetçi yaklaşım” saptamamızı doğrulamaktadır¹². Çünkü alan çalışması sırasında edindiğimiz izlenim ve aldığımız cevaplar, MEB’e bağlı okullarda Program kapsamında yapılan işlerin çok büyük oranda sınıfların, odaların, koridorların ve tuvaletlerin temizlenmesiyle ilişkili olduğu yönündedir. Geri kalan işler, kış aylarında kaloriferlerin yakılması ve gün içerisinde kalorifere kömür atılması; yaz aylarında, bahçe bakımı gibi faaliyetlerden oluşmaktadır.

2- Kurs mu, Meslek Edindirme mi, Çalışma mı?

Yönetmeliğinde Program’ın “Kurs” olarak formüle edildiğini ve bunun nedenini altını çizerek yukarıda tartışmıştık. Tunceli İş-Kur’dan aldığımız ve “Kurs”un aktif olduğu dönemi ve kurumları gösteren belge de Program’ı “Kurs listesi” olarak düzenlenmiştir. Oysa kurum görevlileri

12 Munck, burada altını çizmeye çalıştığımız “Cinsiyetçi” eğilimi, esnek emek piyasaları bağlamında daha geniş bir perspektiften incelemektedir. Munck’a göre, esneklik, iktisadi olduğu kadar siyasi bir kavramdır. Dolayısıyla, esnek işgücü piyasaları hem ırka hem de cinsiyete göre ayrılmış ve bölünmüştür (Munck, 2003:121).

de, “Kurs” kapsamında istihdam edilenler de herhangi bir eğitim görülmediğini ya da kurs alınmadığını ifade etmiştir. Yapılan iş; yer, masa, sıra veya lavabo temizleme olunca “Neyin eğitimini alacağız, temizlik yapmanın mı?” diye sorumuza ağırlıklı olarak soruyla karşılık verilmiştir.

Hatırlanacağı gibi, Program’ın bir diğer amacının da katılımcılara “Meslek edindirme” olduğu yine yönetmelikte belirtilmişti. Oysa ne elimizdeki kurs listesinden ne de edindiğimiz izlenimlerden meslek edindirme faaliyetiyle ilgili herhangi bir ize rastlanılmamıştır. Dört yıllık kurs listeleri incelendiğinde, kişilerin MEB’e bağlı okullar dışında merkez ve ilçe belediyelerde, İl Özel İdaresi’nde, üniversitede, Tarım İl Müdürlüğü’nde, kaymakamlıklarda ve benzeri yerlerde sadece “Beden işçisi” statüsünde istihdam edildikleri görülmektedir.

Çalıştırmacı paradigmanın analizini yapan bazı çalışmaların (Standing, 1990; Diller, 1998) ortaya koyduğu kadarıyla, “Meslek edindirmeme” konusunda uygulamada diğer ülkelerle bir parelilik olduğu görülmektedir. Bu kapsamda yaptırılan işlerin birçoğu esas itibarıyla meslek edinimini dışlayan bir anlayışa dayanmaktadır. Örneğin Standing, çalıştırmacı anlayışın “Mesleği tehdit ettiğini”; Diller ise yeni dönemin sosyal mesajının “Mesleksiz çalışma” olduğunu işaret etmektedirler.

O halde “Söylemin” aksine, program kapsamında yapılan faaliyetlerin kurs ya da meslek edindirme değil; doğrudan doğruya çalışma olduğunu kabul etmek zor değildir. Zira “Kursiyerler” haftada 45 saat -ve ağırlıklı olarak memnun olmasalar da- asgari ücret karşılığı herkes gibi çalıştırıldıklarını vurgulamışlardır.

Program kapsamında istihdam edilenlerin önemli bir kısmı valiliğe veya il sosyal yardımlaşmaya yardım talebiyle başvurmuş; diğer bir kısmı ise herhangi bir yere başvurmasa da uzun bir süredir işsiz ve yoksul olduklarını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla, Program kapsamında istihdam edilenler ister yardım talebi karşılığında ister iş talebi karşılığında olsun aynı koşullarda bir emek sürecinin içinde yer almaktadırlar. Görüşülen kişiler genel durumdan memnun olmasalar da, koşullara rıza göstermek zorunda olduklarını ima etmektedirler. Zira birçoğu son birkaç yıldır iş bulamamış olmaktan kaynaklı oldukça uzun işsiz kalmış oldukları için; ücret dışında yaptıkları işi pek sorgulamamaktadırlar.

SONUÇ

İngiliz Yoksul Yasaları ile Toplum Yararına Çalışma Programı'nı bu çalışmada buluşturan temel sebeplerden biri, her ikisinin de yoksullara yapılacak yardımları çalışma koşuluna bağlamış olmasıdır. Her iki uygulama da, son tahlilde, "Çalışmaya ekmek yok." temel anlayışına yaslanmaktadır.

İki uygulamanın diğer bir ortak özelliği -açık ya da örtük- yoksulları, yoksul oldukları için suçlayan bir anlayışla işe koşmasıdır. İlginçtir, her iki uygulama da, düzensiz, güvencesiz ve düşük gelirli birtakım işlerin toplum yararına yapıldığını, bir bakıma normal bir çalıştırma olmadığını ima etmektedir. Kısacası, İngiltere'de sokak, yol, cadde ve kanalizasyon temizleme karşılığında verilen yoksul yardımları, bugün Türkiye'de de benzer işler yaptırılarak verilmektedir.

Eğitim veya kurs vurgusunun öne çıkarılması, her iki çalışmanın ortak olan bir diğer özelliğidir. Çalışma, hem eğitimin bir formu olarak sosyal hastalıkların (yoksulluğun) tedavisinde; hem de piyasanın ihtiyaçlarının karşılanmasında çift yönlü bir işlev görmektedir.

İngiliz Yoksul Yasaları'nda çalışma karşılığında yardım adıyla yapılan ödemeler vergi gelirlerinden finanse edilmekteyken; Toplum Yararına Çalışma Programı'na bağlı olarak istihdam edilenlerin ücretleri İşsizlik Sigortası Fonu'ndan karşılanmaktadır. Burada dikkat çeken nokta, her iki uygulamada ücretler çalıştıran kurum tarafından ödenmiyor. Kısacası her iki çalıştırma biçiminde de tipik bir işverenle karşılaşmıyoruz.

Yoksulların hangi işlerde çalışacağı ve alacakları "Yardımların" dağıtılması gibi tüm işlemler İngiliz Yoksul Yasaları'nda *parish* denilen yerel birimlerden sorumlu olan kilise tarafından yürütülmekteyken; Toplum Yararına Çalışma Programı kapsamındaki uygulamalarda kiliselerin bu görevleri İŞKUR tarafından yürütülmektedir.

Sonuçta, her iki uygulamanın da "Yoksulluk döngüsüne" hizmet ettiğinin altını çizmek gerekir. Zira her iki uygulama da yoksullara mesleki beceri kazandırmadığı, onları vasıfsız işlerde ve nihayet düşük ücretlerle çalıştırdığı için yoksulluğu dindirme şansını da ellerinden almaktadır. Bu bağlamda, her iki uygulamanın yoksullara söylediği "Yoksul olsan da çalışan yoksul ol."dur.

Ekonomi politikalarının işleyişinden kaynaklanan sosyal sorunları bir nebze olsun giderme anlayışına dayalı olarak içeriklenmiş olan geleneksel sosyal politika anlayışı, öyle görülüyor ki, *etkin devlet* marifetiyle ve piyasacı anlayışın yaygınlaştırılmasını kolaylaştırmak amacıyla ortaya çıkacak sosyal sorunların parçası olarak yeniden içeriklendirilmektedir. Bu yeni dönemde, Peck'in (2003) ifade ettiği gibi, sosyal sorunların yaratılmasında ekonomi politikalarının ortağı olacak piyasa yönelimli bir sosyal politikanın yükselişiyle karşı karşıya kalmak olasıdır.

Piyasa dışına düşmüş sosyal korunmaya ihtiyaç duyan kesimleri gündemine alarak "Kurs" veya "Meslek edindirme" söylemiyle onları yeniden piyasanın bileşeni haline getirmeyi hedefleyen bu yeni sosyal politika paradigması, Özügürlü'nün ifade ettiği gibi (2006) artık başına getirilen "Sosyal" nitelemesini hak etmiyor. Zira toplumu piyasa önceliklerine göre düzenlemeye dönük politikalar üreten bir disiplin, hak edecekse "Anti-sosyal" sıfatını başına almalıdır.

Sosyal sıfatını yitirmiş bir politika disiplinin yeni dönem uygulamalarından biri olarak tartıştığımız Toplum Yararına Çalışma Programı, merkeze aldığı yoksul kesimleri dört asır geriye giderek İngiliz Yoksul Yasaları perspektifiyle algılamıştır. Diğer bir deyişle, dört asır önce işsizler ve yoksullar nasıl algılanmış ise konumuz olan Program'a da benzer bir anlayış hâkim olmuştur.

Yukarıda Tablo 1'den ve diğer verilerden izlenebileceği gibi, giderek yerleşik emek rejimi olma yönünde genişleyen bir eğilime sahip olan Toplum Yararına Çalışma *rejimi*, kamuoyuna yansıtıldığı gibi ne işsizlikle ne de yoksullukla mücadelede etkili bir politikadır. Yoksulluğu basit olarak gelirle ilişkilendirsek dahi, Program kapsamında istihdam edilenlerin asgari ücretle çalıştırılmaları nedeniyle yeterli bir gelire sahip olmadıklarını, bu sayede ancak "Çalışan yoksul" olarak yoksul kalmaya devam edeceklerini gösterir. Program'ın işsizliğe yönelik de etkili bir çözüm getiremediğini belirtmek durumundayız. Dahası "İşsizlikle mücadele" söylemiyle bir manipülasyonun söz konusu olduğu açıktır. Örneğin, alan çalışması sırasında gittiğimiz okullarda daha önce "güvenceli bir statüye" tabi olarak hizmetli olarak istihdam edilen çalışanların artık olmadıklarını gördük. Ne var ki, bu gözlemimiz tekil birkaç örnekten oluşmuyor. Bu emek *rejiminin* uygulandığı diğer kurumlar da artık kadrolu elaman ya

da taşeron işçisi yerine¹³ İş-Kur işçilerini istihdam ediyor. Keza toplumda çalıştırılması gereken emekçi, kadrolu ya da güvenceli olarak değil de artık güvencesiz olarak istihdam ediliyor. Kısacası işsizlikle mücadele söylemi bir manipülasyondan ve retorikten öte bir anlam ifade etmiyor.

Toplum Yararına Çalışma Programı'nın olumlu hiç bir tarafı yok mudur? İşçi ücretlerini ödeyemeyen il ve ilçe belediyelerinin (Örneğin Tunceli Belediyesi, Mazgirt ilçe Belediyesi) belediye bütçesinden Program vasıtasıyla ücret ödemeksizin işçi çalıştırma fırsatı yakalamış olmaları, bir bakıma Program'ın "Olumlu yönü" olarak değerlendirilebilir. Diğer bir deyişle, kamu kurumları cephesinden bakıldığında bir taraftan işsizlikle ve yoksullukla mücadele görüntüsü verilirken; diğer taraftan kamu bütçesinden ödeme yapılmaksızın hizmet alım sorunu giderilmiş olmaktadır.

Sonuç olarak, rasyonalitesi 400 yıl öncesine dayanan ve bir sosyal politika önlemi formunda "İşsizlerin yeni umudu" olarak kamuoyuna sunulan bu yeni emek *rejimi*, emekçi sınıflar açısından iş güvencesinin, kıdem tazminatının, ihbar tazminatının, senelik izin hakkının vs¹⁴ kaybı anlamına gelmektedir. İş-Kur işçileri şahsında işçi sınıfının bugüne kadarki

13 İşsizlikle mücadele söylemiyle gündeme getirilen Toplum Yararına Çalışma Programı, öyle görülüyor ki uygulamada belirli alanlarda hem kadrolu hem de taşerona bağlı işçilerin yerini doldurmak üzere işlevsel bir eğilim kazanmaktadır. Toplum Yararına Çalışma Programı yayınlanmadan önce Tuncelide bir ilköğretim okulunda taşerona bağlı olarak aralıksız beş yıl çalıştırılan kadın işçiye okul yönetimi, "Artık sen İş-Kur'a git ve onlar seni bize göndersin." dedikten sonra altı ay da İş-Kur aracılığıyla çalıştırılan kadın işçinin işine Programın süre sınırlaması gerekçe gösterilerek altı ay sonunda son verilmiştir. Kısacası, işsizlikle mücadele söylemiyle gündeme getirilen bu yeni emek rejimi, güvenceli işleri başta olmak üzere tehdit etmektedir. Zira Program, önümüzdeki dönemde taşeron çalışma rejimini dahi aratacak bir anlayışa sahiptir ve işsizlikle mücadele bağlamında "Boşalt-doldur" mantığı sebebiyle de "Sıfır toplamlı" bir politikadır.

14 Burada bahsettiğimiz hak kayıpları, Program süresinin bir yıldan az olarak formüle edilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bütün bunların dışında, yukarıda bahsettiğimiz "Tekrar çalıştırılma şartlarının düzenlenme mantığı", uygulamada daha başka birçok hak kaybının ortaya çıkmasına kapı aralamaktadır. Zira alandan bir-iki gözlemlerle bu duruma açıklık getirebiliriz. Toplum Yararına Çalışma Programı kapsamında istihdam edilen kadın emekçi, yasal sürelerle uygun biçimde doğum izni kullanmak istediğini söylediğinde; önce okul yönetimi, sonra da İş-Kur böyle bir hakkının olmadığı yönünde telkinlerde bulunmuş; bu talebinde ısrarcı olması durumunda ise, işine son verileceği ve bir daha işe alınmayacağı yönünde imalarla sadece doğumdan dört hafta önce izne çıkabileceği konusunda ikna edilmiştir. Başka bir kadın işçi, oğlunun bacağına daha önce takılmış bulunan platinin çıkarılması için İstanbul'a gitmesi gerektiğini söyleyerek izin istemiş. Okul yönetimi izin vermeyince bir haftalık rapor alıp İstanbul'a gitmek zorunda kalmış. Döndükten sonra aylık ücretinden 270 ₺ kesinti yapıldığını görünce, kesinti nedenini anlamak üzere önce okul yönetimine sonra da İş-Kur'a müracaat etmiş. Kendisine "Rapor alma hakkınız yok, rapor almadan önce bize sormalıydınız. Bir daha rapor alırsanız bu defa sözleşmenizi feshederiz..." şeklinde bir cevap verilmiştir. Her ne kadar bütün bu örnekler tekil olaylara ilişkin olsa da; öyle görülüyor ki, İş Kanunu'nda düzenlenmiş birçok temel hak Program'ın uygulaması esnasında hoyratça yok edilebiliyor.

neredeşye tüm kazanımları ve hakları 400 yıl öncesine dönölerek yok edilmektedir. Keza, işsizlikle mücadelede geliştirilen aktif ve pasif istihdam politikalarına bağlı olarak kat edilen aşamalar saklı kalmak üzere, Toplum Yararına Çalışma Programı politikaları bağlamında bugün işsizlikle ve yoksullukla mücadelede takvim 1600'leri göstermektedir.

Kaynakça

- Akıllıoğlu, Tekin (1991), "Kamu Yararı Kavramı Üzerine Düşünceler", *Amme İdaresi Dergisi*, Sayı 24/2, 4-15.
- Andersen, Gösta Esping (1990), "The Three Worlds of Welfare Capitalism", Cambridge: Polity Press & Princeton: Princeton University Press.
- Besley, Timothy, Stephen Coate (1992), "Workfare Versus Welfare: Incentive Arguments for Work Requirements in Poverty-Alleviation Programs", *The American Economic Review*, Vol.82, No.1, 249-261.
- Buğra, Ayşe (2008), "Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika" (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Çelik, Aziz (2006), Yeni Sorun Alanları, Eğilimler ve Arayışlar, "Türkiye'de Sendikal Kriz ve Sendikal Arayışlar" (Editör: Fikret Sazak), (Ankara: Epos Yayınları), 17-74.
- Diller, Matthew (1998), "Working Without a Job: The Sosial Massage of the New Workfare", *Stanford Law & Policy Review*, Vol. 9, No.1, 19-43.
- Engels, Friedrich (2010), "İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu" (Çeviren: Yurdakul Fincancı), (Ankara: Sol Yayınları).
- Freire, Paulo (2006), "Ezilenlerin Pedagojisi" (Çevirenler: Dilek Hattatoęlu, Erol Özbek), (İstanbul: Ayrıntı Yayınları).
- Gündoğan, Naci (2007), "Yoksulluğun Değişen Yüzü: Çalışan Yoksullar" (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları).
- Güngör, Fatih, Metin Özüęürlü (1997), "İngiliz Yoksul Yasaları: Paternalizm, Piyasa ya da Sosyal Devlet", Tartışma Metinleri, No. 3, AÜSBF.
- Jessop, Bob (2009), "Kapitalist Devletin Geleceęi" (Çeviren: Ahmet Özcan), (Ankara: Epos Yayınları).
- Jessop, Bob (2003), "Post-Fordism and the State", Post Fordism (Ed.: Ash Amin), (Oxford: Blackwell Publishers), 251-279.
- Koray, Meryem (2007), Sosyal Politika: Nereye Doğru? "Cahit Talas Anısına Güncel Sosyal Politika Tartışmaları" (Ankara: Sosyal Politika Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları), 445-478.
- Korkut, Levent (2006) "Temel Hak ve Özgürlüklerin Bir Sınırlanma Nedeni Olarak Kamu Yararı Kavramı", *Liberal Düşünce*, Cilt. 11, No. 44, 77-98.
- Kovancı, Onur (2003), "Kapitalizm, Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadelede Tarihsel Bir Deneyim: İngiliz Yoksul Yasaları" (Ankara: Mülkiyeliler Birlięi Yayınları).
- Mackintosh, Maureen (1991), Gender and Economics The Sexual Division of Labour and the Sabordination of Women, in "Of Marriage and the Market: Women's Subordination Internationally and its Lessons" (Ed.: Kate Young, Carol Wolkowitz, Roslyn McCullagh), London, England, Routledge, 3-17.

- Marx, Karl (2000), “Kapital Birinci Cilt: Kapitalist Üretim Eleştirel Bir Tahlili”, (Çeviren: Alaattin Bilgili), (Ankara: Sol Yayınları).
- Munck, Ronaldo (2003), “Emeğin Yeni Dünyası: Küresel Mücadele, Küresel Dayanışma” (Çeviren: Mahmut Tekçe), (İstanbul: Kitap Yayınevi).
- Murray, Peter (1999), *Poverty and Welfare 1830-1914, Access to History*, London: Hodder & Stoughton.
- Offe, Clause (1982), “Some Contradictions of the Modern Welfare State”, *Critical Social Policy*, 2:7, 7-16.
- Özdemir, Süleyman (2007), “Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti”, Genişletilmiş 2. Baskı (İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları).
- Özügürlü, Metin (2006), “Sosyal Politikanın Dönüşümü ya da Sıfatın Suretten Kopuşu”, *Mülkiye Dergisi*, XXVII, No. 239, 59-74.
- Peck, Jamie (2003), “The Rise of the Workfare State”, *Kurswechsel*, No.3, 75-87.
- Peck, Jamie (1990), “Workfare: a Geopolitical Etymology”, *Environment and Planning Society and Space* WH, V.16, 133-161.
- Polanyi, Karl (2010), “Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri” (Çeviren: Ayşe Buğra), (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Savaşkan, Osman (2009), “Neoliberalizm ve Sosyal Politika Ortamı: Türkiye’de Çalıştırma (workfare) Programları ve Emek Piyasaları”, *Türkiye’de Neoliberalizm Demokrasi ve Ulus Devlet İçinde* (İstanbul: Yordam Kitap), 205-223.
- Sallan Gül, Songül (2000), “Yeni Sağ Sosyal Güvenlik Anlayışının Tarihsel Bağlantıları: İngiltere ve Türkiye Örnekleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı: 40, 3-4, 51-66.
- Standing, Guy (1990), “The Road to Workfare: Alternative to Welfare or Threat to Occupation?”, *International Labour Review*, Vol. 129, No. 6, 677-691.
- Thompson, Edward P. (2012), İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu (Çeviren: Uygur Kocabaşoğlu), (İstanbul: Birikim Yayınları).
- Uçkan, Banu, Deniz Kağnıcıoğlu (2009), “İşçilerin Sendikalara İlişkin Algı ve Tutumları: Eskişehir Örneği”, *Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi*, 3/22, 35-56.
- World Bank (1997), *World Bank Development Report 1997: State in a Changing World*, Washington D.C.
- 4447 sayılı Kanun, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4447.pdf> (02.01.2013).
- Resmi Gazete, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/10/20111030-11.htm> (12.06.2013).
- Türkiye İş Kurumu İşgücü Uyum Hizmetleri Yönetmeliği, <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.aspx?MevzuatKod=7.5.12769&MevzuatIliski=0&source=XmlSearch> (02.01.2013).
- TBMM Tutanağı, <http://www.tbmm.gov.tr/d24/7/7-9953s.pdf> (16.02.2013).
- <http://ekonomi.milliyet.com.tr/50-bin-issiz-kamu-yararına-calisacak/ekonomi/ekonomidetay/01.09.2011/1433505/default.htm> (16.02.2013).
- İŞKUR Genel Kurs Listesi